



Entre finals del segle XVIII i principis del XIX, a tot arreu del territori valencià hi ha un desenvolupament de l'activitat colonitzadora del camp i en conseqüència a les nostres hortes es construeixen unes cases que responen a una tipologia més o menys concreta d'organització del món rural que té el seu fonament en unes grans propietats en mans d'un terratinents que viuen a la ciutat i que gestionen les seues finques mitjançant els casers, persones encarregades de la gestió, organització i direcció de les grans propietats de regadiu.



Alqueries, cases i horts L'habitatge rural a Xeraco

Alqueries, cases i horts

L'habitatge rural a Xeraco



Associació Cultural
La Goleta



Cada etapa històrica ha deixat la seua empremta particular sobre el paisatge xeraquer, no només sobre el rural, sinó també en el poblament. Hem assistit a l'alteració contínua d'un habitatge bàsicament agrícola, en el qual la tipologia de les cases responia a unes necessitats de treball, d'ofici, d'ocupació, o potser a una altra on els interessos i les necessitats en són uns altres. Són característiques que a hores d'ara encara resulta possible identificar però que han entrat en un procés de desaparició física que, si perdurara massa anys, acabaria amb les petjades històriques.

Alqueries, cases i horts



Amb el suport de:
Conselleria d'Educació
Generalitat Valenciana

Agraïments

Maria Júlia Cervera	Consuelo Antón
Maria Isabel Lurbe	Rosa Miragall
José Luis Planes	Rosa Castelló
Ma José Bataller	Maria Bañuls
Ma Vicenta Rubio	Salvador Bofí
Pepe Doménech	Ignacio Díaz
Ramón Francés	Josefina Alcino
Teresa Martí	Conchín Castelló
José Ureña	

© Del text, A. C. La Goleta, 2010

Text, fotografies, disseny i maquetació:
Equip La Goleta, Laura Campos, Rafa Campos
Joan Iborra, Antoni Martí, Francesc Torres, Raül Verdú

Il·lustració de la coberta:
Rafa Campos i Joan Iborra

ISBN: 978-84-693-6149-8
Dipòsit legal: V-4206-2010

Impressió: Gràfics Serveis Editorials, Sueca

Índex

Cases i carrers	5
La casa rural	11
L'Alqueria	29
L'hort Mandarí	37
El tancat de Galiana	45
Evolució de la plaça de l'Església de Xeraco al XVII	53
La raboseta se'n va al mercat	63
Vocabulari	67

Cases i carrers

Veig l'alqueria
amb la parra, els geranis,
munt de silenci.
V. A. ESTELLÉS

Construïda sobre el territori d'una antiga alqueria àrab, la població de Xeraco inicià un procés pausat de creixement poblacional, avortat per la sobtada expulsió dels moriscos de 1609 que deixà el poble quasi sense veïnat. Propietat dels poderosos Borja, ducs de Gandia i comtes d'Oliva, entre d'altres senyories, hagueren de passar molts anys abans que 'Xaraco' poguera recuperar el nivell poblacional del segle XVI. De les 26 cases habitades que el registre del capbreu comptabilitza l'any 1514, cent anys després, el 1622, un informe del bisbe Aliaga anota tan sols l'existència de 9 cases habitades, segons constata el documentat estudi de Francesc Torres que inclouem en aquesta publicació.

El despoblament provocat per la dramàtica neteja ètnica dels moriscos significà mantenir durant molt de temps una ocupació territorial escassa. I, tanmateix, la trama urbana que hi existia llavors resistí el pas dels anys. Així, la toponímia rescatada permet reconstruir el nom d'alguns dels carrers del segle XVII, com el carreró del Forn, el carrer de Na Vinyoles o la placeta de la Mesquita, convertida pels nous pobladors



Casa dels Hilariots. C/ Major o Gandia

cristians en placeta de l'Esglesieta. Un espai històric persistent quasi sense alteracions fins a ben entrat el segle XIX, tot i els sotracs experimentats per la renovació del teixit construït. És en aquest territori, que podem denominar històric, on s'as-senta l'actual Xeraco, la intervenció humana sobre el qual ha ordenat el poble tal i com el coneguem avui. Per aquest motiu que el nostre entorn més immediat, l'evolució urbana, el perfil dels carrers i places, l'ordit del poble, per dir-ho així, d'una manera o altra pertany a tots els xeraquers, a la memòria resident i col·lectiva dels pobladors, que n'han fet l'espai vital per habitar.

Cada etapa històrica ha deixat la seua empremta particular sobre el paisatge xeraquer, no només sobre el rural, sinó també en el poblament. Hem assistit a l'alteració contínua



Carrer de la Gola, actual Carrer del Carme

d'un habitatge bàsicament agrícola, en el qual la tipologia de les cases responia a unes necessitats de treball, d'ofici, d'ocupació, o potser a una altra on els interessos i les necessitats en són uns altres. Són característiques que a hores d'ara encara resulta possible identificar però que han entrat en un procés de desaparició física que, si perdurara massa anys, acabaria amb les petjades històriques.

L'arquitectura popular, ço és, l'art de la construcció i la tècnica per a transformar un entorn agrícola és la que ha fet factible la realitat urbana actual. Resulta fàcil distingir les construccions tradicionals dels habitatges alçats els darrers anys. Responen a una varietat constructiva peculiar de cada lloc i abraça el conjunt de tècniques, formes, materials i sistemes arrelats a un entorn geogràfic concret i a un model

social. Podíem dir que la necessitat d'aixoplugar les activitats del sector primari, per al cas de Xeraco, exercides pels seus pobladors, hi determina la tipologia de l'habitatge. La comunitat xeraquera estava organitzada sota un règim econòmic agrícola que a penes superava el nivell de subsistència. Les edificacions, per tant, havien de bastir-se per mitjà de tècniques senzilles i barates, amb materials relativament abundants i pròxims i adequats a les necessitats de l'entorn físic. En tot cas, sempre és l'home qui tria el lloc per a viure, i no a l'inrevés. Una característica que podem comprovar a les cases més velles del poble, adaptades perfectament a l'espai i alhora lliures dels condicionants físics del medi, el qual ha estat transformat per influència humana per a posar-lo en profit seu. Segons alguns tractadistes, l'arquitectura popular, o domèstica, si voleu, no ve marcada exclusivament pels elements geogràfic, tot i la seua importància, ni el tarannà cultural del grup que l'habita, sinó que hem de creure que tots dos són els qui conformen la casa, que depèn tant de l'herència cultural com del mitjà físic on s'ubica.

Notem el canvi de sistema en els nous habitatges perquè representen una mena d'avversió cap a la natura, contràriament als costums dels seus antecessors, que la usaven per modificar-la i posar-la en servei seu. Les característiques naturals del territori i les humanes de la societat ocupadora fixen i relacionen les necessitats i la tipologia constructiva. Tan travades van, que no es poden separar i reflecteixen fidelment una forma de comportament social a través del temps i del paisatge urbà que han deixat en herència. Aquest comportament, que podíem qualificar com els gens del poble, ha seleccionat amb el decurs del temps, el tipus d'habitatge més ajustat a les seues necessitats, per ser els més aptes i útils a les labors dels seus habitants. La diversitat de plantes, de formes, de cases, en definitiva, que podem trobar en una visió diacrònica, s'ajusten com un motle a un model



Carrer del Crist. Primera meitat segle xx

que assumeix la màxima complexitat i alhora la utilitat més dinàmica, de tal manera que esdevé una mena d'arquetip estàndard que veurem repetit en nombroses ocasions, amb les alteracions o modificacions que vinguen al cas, però d'acord amb unes pautes que han estat anunciades i experimentades exitosament.

La utilitat de l'espai determinarà l'organització de la casa i es relacionarà directament amb l'ús que hom pretenga donar-li. És en aquest apartat on observem un major lligam amb la necessitat agrària, atès que la distribució interior respondrà a les exigències d'una explotació ramadera o llauradora. L'aprofitament dels materials del terme per al bastiment dels habitatges proporciona una mena de complement arquitectònic que s'integra dins el paisatge harmoniosament i estableix un equilibri natural que ha superat i sobreviscut als processos de destrucció progressiva de la semblança de Xeraco.

La devastació insòlita de la trama urbana del poble, constatada durant les darreres dècades, provoca una sensació d'estranyesa i d'indignació per la malesa i la inoportunitat

dels enderrocs, més quan es tracta d'una població abocada a canviar de model productiu a causa de la decadència, com més va més, de l'agricultura. Places harmonioses, lloades per crítics d'art reconeguts, han sucumbit a la incapacitat, al desconeixement dels valors que aportaven els edificis enrunats innecessàriament. La qualitat, el coneixement i la tècnica —de vegades depurada, altres no tant— de la construcció amb què els nostres avantpassats bastien les seues cases, és un complement afegit que s'incorpora a cadascun dels elements que integren l'habitatge. Que la societat xeraquera actual s'allunye factualment de l'escala de valors agrícola a causa de la progressiva desnaturalització de les labors del camp, no és una excusa creïble perquè els governants no remeïen tanta calamitat arquitectònica com ens ha vingut al damunt. El paisatge agrari que ens envolta, l'equilibri aconseguit per la saviesa popular que ha sabut transportar aquest llegat ancestral són motius força poderosos per valorar com cal l'atractiu de les construccions antigues, les possibilitats que ofereix, la procedència natural de la major part dels components, i sobretot, la història que acompanya cadascuna de les cases del poble de Xeraco. Posem com un paradigma de la ceguesa humana la destrucció immisericorde de l'hostal de la tia Hilària, una antiga casa, de bella i sòlida factura, dotada de verdadera personalitat històrica, substituïda per una façana amorfa, grisa, vulgar.

Xeraco manté encara l'encant d'una població rural, amb racons d'indubtable bellesa, en el qual l'arquitectura tradicional, o domèstica, s'integra plenament gràcies a l'immens esforç pels reals protagonistes del poble, les famílies i les persones que conserven, restauren i estimen les seues cases, malgrat la ignorància d'aquells que havien de protegir-los i ajudar-los a conservar el patrimoni arquitectònic de Xeraco com un bé material del qual poder sentir-nos orgullosos.

JOAN IBORRA

La casa rural



Porta allindada amb persiana i porta amb sòcol de llautó

Xeraco, ha estat un poble eminentment agrícola, la qual cosa ha ocasionat que l'habitatge des dels temps antics com des dels dos últims segles haja tingut una funció eminentment rural adaptada a la vida agrícola i a una economia de subsistència que imperava en aquests temps. Els materials que comunament s'empraven per als fonaments i aixecaments dels murs externs era la pedra calcària, molt abundant al terme de Xeraco, juntament amb morter —una barreja d'arena i calç viva. També se solia utilitzar la rajola tova i el blocs fets amb una barreja de grava de riu o de barranc que es barrejava amb morter i es col·locava dins d'un motlle, el qual s'extreia i es deixava assecar. El tapiat era un procés que s'emprava generalment per fer els murs o parets dels corrals. La superfície externa de la frontera s'arrebossava amb algeps, un producte més compacte i fi.

Xeraco ha anat creixent com un nucli urbà més o menys compacte, articulat al voltant de carrer Gandia fins el XIX i entre aquest i l'avinguda de País Valencià fins



Entrada amb portal i roderes. Detall d'una rodera treballada

a la darrera dècada del XX. La tipologia bàsica ha estat l'anomenada casa de poble d'una o dues plantes dividida en tres nevades, a més del corral i quadra.

La planta de tipus rectangular amb mida diversa tant en la façana com en la llargària sol tenir una gran obertura al carrer allargada en fondària i en determinats casos, quan la casa s'obri a dos carrers, en tanca amb una portella posterior, com les cases del carrer Sant Roc. L'eix de la casa és el passadís del carro, que s'estén per les dues nevades fins a la porxada, on el carro tenia el seu lloc. L'haca o el matxo, després de ser desenganxats i travessar el corral ocupaven el seu lloc dins la quadra.

Les cases de cert poder econòmic, tenien el sòl del terra recobert de taulells més o menys delicats, rajoles toves, etc., mentre que les més humils només tenien el pis de la casa preparat amb argamassa o terra de riu molt compacta. Els murs exteriors eren de càrrega i oscil·laven entre uns quaranta o cinquanta centímetres de gruix. Per regla general les parets es lluien per dins amb algeps.



Pany de coure i picaporta de ferro

La teulada, de dues vessants —tot i haver-hi alguna excepció— seguia la línia paral·lela de la façana i el corral amb llinda. Les bigues es construïen amb fusta de pi de les muntanyes del terme. Es triava la soca del pi més gros perquè servira de jàssena i suportara les bigues travesseres. Els troncs es tallaven a la mida i s'escorçaven sense massa delicadeses. A sobre es col·locava l'encanyissat, que es recobria de terra roja molt fina o de calç per a evitar les goteres i finalment es col·locaven les teules mores. Si les bigues travesseres eren prou llargues, sobreeixien de la paret per a construir el ràfec o la volada, al davant i al darrera. En cas contrari, es construïa directament amb rajoles més o menys disposades de manera artística, perquè per la inexistència de canalons, l'aigua de la pluja feia malbé les parets i produïa humitats.

L'entrada de la casa s'obria a l'esquerra o a la dreta, segons les necessitats de la construcció i la llargària del solar. Ocupava dues nevades de la casa, mentre que a la part contrària i a la primera nevada hi havia l'alcova del



Casa benestant amb balconada correguda. Casa amb balcó, reixa i façana pintada

matrimoni, amb una finestra de mida diversa que donava al carrer, preservada per una reixa o per barrots de fusta o de ferro. La segona nevada era un espai obert i tenia instal·lada la llar o ximenera.

Tot i que a finals del XIX es troben cases de planta baixa i sostre, aviat passaren a tenir una cambra i fins i tot al voltant de la plaça encara en queden alguns exemples de cases amb un pis i cambra o andana.

La separació entre plantes la constitueixen els forjats que tenen per base unes bigues de fusta rectangulars de pi o de mòbila, separats per uns espais semicirculars coneguts com 'revoltons' construïts amb rajola fina o canyís coberta per morter o algeps segons les circumstàncies o possibilitats. Una enorme biga de pi o de mòbila, sostinguda per pilars, suportava el forjat entre la primera i segona nevada.

La façana presenta diverses variants, però bàsicament consta d'una entrada gran fermada per una doble porta de fusta massissa que té per base un portal de pedra

tralla amb dues “roderes” per a canalitzar l'entrada del carro. A cadascuna de les dues vores, dues pedres llises o amb certa decoració protegeixen l'entrada de l'eix del carro.

La porta d'entrada, de dues peces, s'obri de bat a bat per a l'entrada o l'eixida de l'animal i carro, amb el forrellat, el passador i pastell. En una de les dues portes s'obri una porta menuda per a l'entrada de les persones amb pany i picaporta. Per l'estiu, s'obria aquesta porta de bat a bat i se substituïa per una porteta lleugera envidrada per a facilitar l'entrada de la llum natural a la casa. Tot aquest conjunt es trobava protegit per una gran persiana de canya o de fusta. Moltes de les portes que no tenien persiana, es protegien mitjançant una placa metàl·lica que podia recobrir tota la porta, o bé arribar només arran del pany.



Casa amb finestrans i casa amb finestró i finestra



Casa amb cambra i volada de bocateula. Casa amb mirador

A la part contraria hi havia una finestra de grandària diversa, segons les cases, o bé una de llarga fins a quasi tocar la vorera que donava a l'habitació de matrimoni. Les reixes eren fetes amb barres de ferro o de fusta, fins a un enreixat més o menys artesanal, es clar sempre segons les possibilitats econòmiques dels habitants. A la part superior de la fatxada hi havia un finestró per poder pujar des de l'exterior les collites sense passar per l'interior de la casa. En altres casos, unes finestretes menudes amb portetes de fusta amb un cristall menut per a deixar passar la llum, especialment els mesos d'hivern. Durant l'estiu solien tenir les portes obertes de bat a bat per facilitar el corrent de 'l'aire'. Amb el temps, s'evolucionà cap a la construcció de dues finestres d'obertura idèntica que donaven a la cambra i també cap al balcó, allà pels vols dels quaranta, assimilades per les classes populars com a element obligat a les façanes, amb barana de forja i base de taulells o



Diverses tipologies d'habitatge

simplement argamassa. La forma és allindada, però també podia formar arcs més o menys pronunciats. Algunes reixes adoptaven criteris distributius i ornamentals triats d'un catàleg que el mestre ferrer posava a disposició dels propietaris. Un d'aquest dibuixos, curiosament, reproduïx la forma del canelobre de set braços de la religió jueva.

Només travessar la porta d'entrada, l'espai que es presenta a la vista és un llarg passadís de dues nevades que recorre la casa i que és de llargada diversa segons la fondària de la casa i que arriba a una altra gran porta que dóna accés directe al corral o la porxada. A l'altura de la primera nevada o un poc més avant, una gran cortina de cotó barrava el pas i protegia l'interior de la casa dels corrents, mirades indiscretes, etc.



Reixa amb un dibuix d'un canelobre jueu

En les cases benestants, la cortina era substituïda per unes portes de fusta amb vidres semitransparents llisos, de colors o amb dibuixos que realitzaven la mateixa funció.

Només entrar, a la paret, hi havia els penja-robes, com és normal amb les seues variants segons les possibilitats econòmiques i així, des d'uns claus de fusta o ferro, fins a una penjadors de fusta tallada més o menys artísticament, oferien als seus habitants o visitants el lloc ideal per a penjar preferentment a l'hivern, la roba d'abric, barrets, boines, gorres i fins i tot en les més humils, una botija plana.

Arrimades a la paret de la llarga entrada, es col·locaven unes cadires de fusta de tipologies variades, amb respat-



Interior entaulellat



Ximenera de marbre i armaris empotrats

ller i, de vegades, unes engrunsadores o balancins de fusta, de tela o de vímet de reixeta. També uns butacones del mateix material. A la paret, un o més retrats del matrimoni fet el dia del casament, amb els fills o d'alguna estampa eren l'única decoració.

L'alcova de l'entrada, la més important, era la del matrimoni, amb un llit alt i pesat, de fusta o metall, amb un somier i damunt una màrfega o un pesat matalàs de borra o de llana, amb llençols de lli, mantes i l'edredó o vànova per a l'hivern o els cobertors acolorits per als dies de calor formaven les peces bàsiques. No cal dir que la gent més humil, amb un llit de fusta sense somier, una màrfega de pallorfa i i un cobertor de sac, constituïen també la roba bàsica. En cada cambra de matrimoni trobem dos butaconets folrats, un armari de dues o tres portes, una de les quals solia tenir un espill, una còmoda amb calaixos i un enorme espill penjat a la paret i un penja-robes. A les cases més humils, una còmoda sense espill i o un bagul amb alguna que altra cadira formaven els objectes bàsics.



Detalls d'una cuina antiga



El crucifix o imatge religiosa solia decorar el capçal del llit, una catifa i un orinal o bacinilla, completaven els elements fonamentals de l'habitació. Ah! qui tenia sort, també penjava cortines a la finestra.

La segona nevada de la casa l'ocupava la 'cuina', actual menjador, un espai descobert, potser separat de l'entrada per una cortina o per una porta. Hi havia la cuina, on passava gairebé la major part de la vida domèstica dels habitants. Una llar, de formes i dimensions diverses, amb un o dos armaris de paret a cada costat o un escudeller a un buit de paret amb les seues formacions rectilínies de plats, gots, pitxers, escudelles... Els armaris oberts a la paret i tancats per dues portes, les superiors de vidre amb lleixes de fusta decorades per llistes de tela delicadament brodades de randa, les de sota amb portes de fusta i també prestatges, formaven més bé elements decoratius de l'estança. Entre totes dues portes, dos calaixos on es dipositaven les culleres, forquetes, tovalloles, ganivets... A la xemeneia, les tenalles de ferro, els ferros, el ventall d'es-

part o maruanet... eren els elements indispensables per al manteniment del foc.

Una tauleta menuda de fusta i unes cadires baixetes de fusta amb seient de bova servien perquè la família es reunira durant les llargues nits d'hivern o els dies de fred i pluja, quan no es podia anar al camp. També van anar evolucionar cap a una taula gran, quadrada o redona i amb cadires altes que li donaven al lloc una major presència. Damunt la taula, una ampolla o algun plat amb fruites o queviures o un fruiter sobre un mantellet de punt de ganxo.

El rebost, generalment a sota de l'escala i amb algun respirall, era el lloc on es guardaven els pocs queviures pers als recaptés. A més, era el lloc on s'alçaven perols, olles, morters, paelles, la post de dur el pa al forn, el sedàs...

Al final de passadís, la porxada generalment oberta al corral era el lloc on descansava i protegia el carro de les inclemències de temps. S'hi dipositaven diversos materials del camp: cabassos, destrals, corbelles, llegons... i també objectes diversos de la casa. Amb el pas del temps van anar evolucionant i aquest espai es convertí en l'estança bàsica durant els dies de bon temps, incorporant uns banquets i unes piques. Generalment el pou per obtenir l'aigua s'hi trobava en aquest lloc o bé al corral, el poal, la corda i la corriola eren els seus elements fonamentals. Aquest era també l'espai on es penjava la carnera, el llibrell, la gaveta, la safa, la ferrada...

La planta superior, la cambra, a la qual s'accedia per una escala, era destinada en un principi per a guardar algunes collites i era el lloc on dormien els fills. Bé en un racó de la cambra, bé en les habitacions que donaven al carrer, gairebé sense potes i amb finestres al carrer o balcó, amb llit, alguna cadira, penja-robes i bagul. Una porta

donava al sostre de la porxada on generalment s'estenien algun tipus de collita per a secar com fesols, cacaues, carabasses...

El corral, depenia de la grandària de la parcel·la de la casa, si hi havia lloc, quasi sempre es plantaven arbres fruiters com la figuera o l'ametler o plantes arbustives, la parra també era característica. Al fons hi havia la quadra, amb el pessebre on descansava, menjava i es guaria l'animal o animals de tir, moltes vegades també es criaven animals per a vendre com les jònegues, porcs o algun be o cabrit. Les conilleres i el tancat per a les gallines, polits i ànecs eren fonamentals en aquella economia de subsistència on res no es tirava o perida, tot era reciclat i tenia el seu lloc.

En un raconet del corral, dins una mena de casup hi havia el comú, on s'anava a fer les necessitats.

Cànters, botiges, gerres i llibrells

Les cases no disposaven d'aigua corrent, algunes tenien un pou per a rentar-se, per als animals, la neteja de casa...



Detall d'una quadra i pessebre



Corral amb pallisa i comú

Per a beure, calia anar a buscar l'aigua a les fonts públiques on brollava de la font de l'Ull, que era potable. Les fadrines o les xiquetes, i també les dones madures, eren les qui anaven a dur-la amb cànters i canterelles. Els transportaven recolzats sobre l'anca i l'agafaven amb el braç pel coll i l'ansa. En arribar a casa es col·locaven damunt la canterera, que podia trobar-se a l'entrada, a la cuina o a la porxada. Un banc de fusta, d'argamassa, de rajoles envernissades, de fusta o simplement sobre el mur eren les formes més comunes del banc de cànters. De cànters hi havia de diverses formes, models, colors i capacitats.

Les botiges mai no faltaven en cap casa, fins i tot penjades al ras o deixades damunt d'un plateret sobre la taula de la cuina per a recollir l'aigua que s'esgolava després de beure. De formes, modelets i colors també n'hi havia, el més usat, però, era el de terrissa blanca, dit d'Agost, de forma troncocònica, amb ansa, coll i bec al damunt o les semiesfèriques usades més al camp, planes al darrere amb el bec al mig i dues anses, una a cada costa per lligar la corda. El bec es tapava amb una branqueta amb punta i el



Canterer

coll amb un suro, tot i que les de casa, s'hi tapaven amb una peça de fil feta de punt de ganxo.

Les gerres/cossis de diverses grandàries i formes eren utilitzades per a emmagatzemar l'aigua, per guardar la calç amb què s'emblanquinava tota la casa, generalment cobertes amb una tapa de fusta. Les gerres menudes es gastaven per a emmagatzemar aliments o per a fer salmorra. El cossi es destinava a la bugada, per a la qual menester s'utilitzava l'anomenat lleixiu de cendra. El llibrell, enorme recipient de terrissa com tots els anteriors elements, generalment s'usava per fer la bugada posant la posteta al seu damunt i fregant-la, també per a la neteja dels atifells de cuina. Amb el temps fou substituït per les safes de zinc.

Mobles de casa

Les cadires eren de diverses formes, mides, materials tot i que sempre de fusta, amb vernís o sense ell, amb el seient d'espart, de boga, de fusta, de reixeta i respatlles diversos. Com no, també amb braços, les trobàvem repartides per tota la casa.





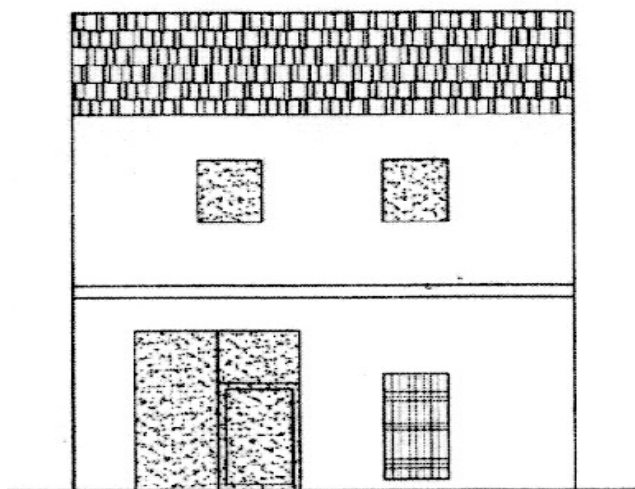
Cadires i taula

La tauleta menuda de fusta, amb un petit calaixet al mig, però sense envernissar, s'aprofitava per a moltes i variades funcions. Fins i tot, al bons temps, les dones la treien a la vorera del carrer per a jugar al burro. La tauleta de ventalls, allargada i rectangular. Quan estava plegada, es posaven damunt els pocs objectes que hi havia a les cases i en les gran ocasions s'obria per a dinar o sopar. Les grans de tipus corrent, redones o quadrangulars, totes de fusta o de pedra que, amb el pas del temps, anaren arraconant els altres models.

Rentamans

El lloc on es trobava aquest important element era generalment a la porxada, ran del pou, tot i que també el podíem trobar darrere la porta de l'entrada o a l'alcova del matrimoni. Era un element metàl·lic de tipus circular amb una safa al damunt i un doble cercle circular on es penjava una tovallola o drap. A sota, un recipient en forma de pitxer metàl·lic que contenia aigua per posar-la a la safa, fins i tot alguns que eren totalment de fusta tenien un espill. Era l'element fonamental de l'endrecament personal: rentar-se les mans, la cara, pentinar-se, etc.





Plànol planta i alçat d'una casa de poble: 1.- Passadís, 2.-Habitació, 3.- Llar, 4.- Cuina, 6.- Corral, 7.- Quadra, 8.- Cambra.

L'Alqueria



La definició de l'alqueria als diccionaris i llibres especialitzats resulta ser bastant imprecisa, doncs tots ells vénen a dir a grans trets que l'alqueria és un edifici o casa situat al camp més o menys gran envoltada per terres de conreus de regadiu i dividides en parcel·les. Queda clar que a la vista d'aquesta definició, gran part de les cases de camp que tenim pel terme podrien ser considerades com una alqueria. Tanmateix, la tradició popular d'aquesta edificació que avui es troba a Xeraco l'ha denominada «l'Alqueria», tot i que no hem pogut trobar documentació escrita sobre el seu origen.

Els *vicus* romans, és a dir, els llogarets de petits habitatges aïllats on vivien els serfs o colons arrendataris de parcel·les degueren ser en el fons l'origen de les alqueries. El seu topònim, deriva de l'àrab *al-qàrya*, alqueria. Durant l'època musulmana per alqueria s'entenia un petit nucli de poblament i s'estenia per les comarques litorals de Sarq al-Àndalus. Després de la conquesta per les hosts catalano-aragoneses, adoptaren una funció colonitzadora i el alguns casos també defensiva (alqueria-fortalesa) com l'alqueria del Duc, a l'horta de Gandia o les alqueries amb torres defensives adossades típiques de l'Horta o la Ribera. Aquesta edificació agrària s'ha mantingut al llarg dels temps al nostre territori, però amb la seua expansió al segle XVII, per tot arreu de l'horta comença a tenir el sentit actual, és a dir el d'una casa de camp amb un cert terreny de regadiu o secà per al conreu.

Ignacio Gras, és el propietari més antic de l'Alqueria del qual tenim notícia. Era família del propietari de la farmàcia que hi havia al costat de l'Ajuntament de Gandia. Salvador Díaz, descendent dels propietaris als quals se'ls va fer la donació de l'Alqueria i pare de l'actual propietari Ignacio Díaz.

La planta de l'alqueria és quadrangular amb dues nevades paral·leles a la façana i el corral, al costat oest. Al

davant de l'entrada, en principi només tenia tres pilars que suportaven l'estructura d'una típica parra mediterrània. A mitjans dels anys cinquanta es construí una tanca i un jardí, a més un graciós banquet de base llúida. A l'extrem est s'obri una porteta de ferro. Tot aquest recinte es trobava protegir per una tanca de filferro amb punxes per evitar el pas a l'interior.

Es tracta d'un conjunt que presenta una consistència amb murs de càrrega de pedra i morter d'una mida compresa entre els quaranta i quaranta-cinc cm de gruixa, amb l'exterior lluit amb argamassa que li atorguen una presència de gran solidesa.

Els forjats del sostre són de bigues de pi amb motlades o revoltons d'algeps de curvatura suau. La coberta és a quatre aigües, molt poc comuna a Xeraco, descansa sobre bigues de pi que sostenen el canyís que a la vegada manté una capa de terra rogenca molt fina recoberta tota per teules àrabs.



L'alqueria a la dècada del cinquanta



Menjador i restes de l'antiga ximenera

La façana en els seus bons temps donava als quatre punts cardinals, però l'orientació, com és lògic, es decanta cap a migjorn. Constitueix un conjunt pla amb obertures simètriques, tot i que amb elements diferents segons la façana. La façana sud o principal té dues finestres a la part superior i dues a la planta baixa. Al centre la porta principal i un balcó superior, tot i que sembla que li donen un toc de realç, resulten d'una senzillesa extrema. La façana nord, avui desapareguda, mitgera amb la casa veïna, constava de dues files de tres finestres a la planta baixa i tres més al pis superior. Les altres dues parets, amb quatre finestres cadascuna, dues dalt i dues baix li donaven un toc de simetria poc comuna a les construccions habituals del lloc.

Durant la dècada dels seixanta, es va afegir una escala exterior a la façana est, que conduïa a un porxo. Entre les dues finestres es va obrir una porta d'entrada per a convertir la planta superior en una vivenda independent de la planta baixa, a més, per a seguir la línia del carrer, s'hi



Alqueria en l'actualitat

incorporà una tanca de rajoles que en l'actualitat forma un patiet a l'entrada. Al voltant, totes les finestres i porta principal, tenen un realç per a donar un poc més de presència a aquest elements. Hem d'anotar que aquesta ornamentació de les finestres de la part superior va desaparèixer en la reforma, però que encara es pot observar al voltant de la porta del balcó.

El ràfec, de dos rajoles toves, una damunt de l'altra, és molt senzill, fins i tot fa joc amb el conjunt. Les reixes de ferro de les finestres de la primera planta i balcó són llises sense cap mena de decoració. La fusteria exterior, de pi, amb finestres de dues fulles amb vidres fixos situats al la meitat de cada fulla, entre dues part de fusta; la porta principal, de pi resistent també de dues fulles i porta menuda a la dreta, sense cap mena de decoració, típiques de la localitat, probablement no es tracte de les

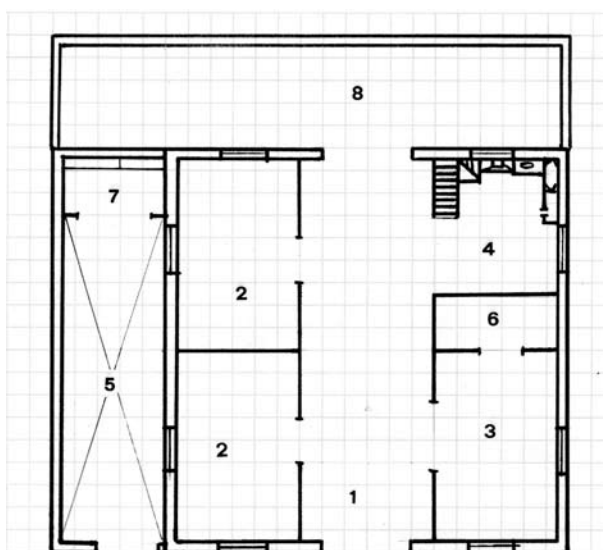


Imatge de l'Alqueria als anys seixanta

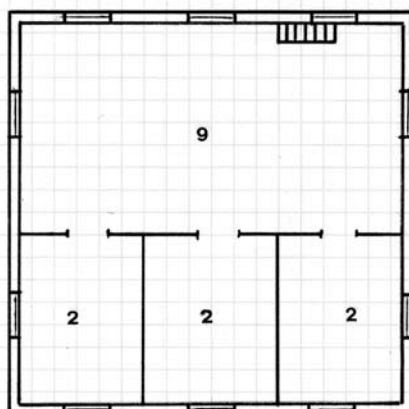
portes originàries, estan protegides de les inclemències dels elements, per un revestiment de llanda.

L'entrada, articula l'edifici utilitzant els eixos geomètrics de la construcció i dividint-lo en dues parts amb estances a tots dos costats. La cuina, lògicament la part i espai més important de l'alqueria, on es desenvolupava la vida domèstica dels casers i la resta habitacions. L'escala per accedir a la cambra es trobava en la segona nevada, amb escalons de toves i baraneta d'algeps i el terra de rajoles toves. El corral, a la dreta, amb una porta de fusta més basta i un aixopluc per els animals, constituïa la resta del conjunt de l'edifici.

Plànol de l'Alqueria



Planta baixa



Camba

- 1.- Passadís, 2.- Habitació, 3.- Menjador, 4.- Cuina,
5.-Corral. 6.- Saleta, 7.- Quadra, 8.- Pati, 9.- Cambra

L'hort Mandarí



Entre finals del segle XVIII i principis del XIX, a tot arreu del territori valencià hi ha un desenvolupament de l'activitat colonitzadora del camp i en conseqüència a les nostres hortes es construeixen unes cases que responen a una tipologia més o menys concreta d'organització del món rural que té el seu fonament en unes grans propietats en mans d'un terratinents que viuen a la ciutat i que gestionen les seues finques mitjançant els casers, persones encarregades de la gestió, organització i direcció de les grans propietats de regadiu, des del mateix camp, vivint amb la seua família en una casa construïda per aquesta finalitat.

Certament, és bastant difícil poder arribar-hi a establir una tipologia concreta de casa rural de camp, de vegades, aquestes no tenen una successió cronològica bàsica i pateixen diverses modificacions en al pas del temps segons les necessitats de la finca o de les persones que en ella habiten.

L'Hort Mandarí, es una cara rural o de camp des de la qual es regia la finca del marquès. Fins a la meitat del XX,



Casa de l'hort Mandarí avui dia

la família dels propietaris encarregava la gestió de les terres. Actualment, la finca, tot i la reduïda extensió, continua essent procurada per un encarregat de la comarca, però que ja no viu a la casa, tampoc té sentit viure en ella i com a conseqüència es troba quasi en runes.

A la dècada dels setanta, com a conseqüència de la remodelació de l'antiga via de ferrocarril de via estreta i la construcció de la nova estació l'hort va patir el que podríem anomenar una amputació a la part est. Aquesta ocasió va ser aprofitada per fer remodelar la casa i introduir unes millores que facilitaren la vida de la família que aleshores hi vivia. El conjunt constava de dos elements: la casa i la quadra o cobert. La casa, amb dues nevades i un corral, s'orienta al sud, com està manat per poder aprofitar el màxim de llum i calor durant la tardor i l'hivern. Presenta un plànol rectangular amb un passadís que anava des de la gran porta d'entrada fins a la del corral, amb espai sobrer perquè pogués passar el carro. Aquest passadís tenia el terra fet d'una base d'argamassa amb pedres de riu arrodonides.

Els murs de càrrega són de pedra calcària, molt abundant al nostre terme, i morter, però el remat de les cantoneres està format per pedres tallades. Els pilars són bastits amb rajoles toves que sostenen la jàssena central de fusta de pi de secció quadrangular que suporta tota la càrrega central del terra de la cambra.

La coberta a dues aigües, reposa sobre bigues de pi quadrangulars, i a sobre, el canyís amb una capa de fang rogenc finet que el recobria totalment. La típica teula moruna, fonamental a les nostres contrades, rematava la teulada i al preservava de les pluges i el sol. Les parets de l'oest, sud i est es troben totalment lluides amb argamassa i completament emblanquinades, la del nord, que dóna al corral es troba amb la pedra de carreu i el morter a cara vista.

La façana, pràcticament plana, amb les obertures simètriques. Al centre, un porta gran amb el portal de pedra, les pedres que guardaven la vora de l'entrada i les roderes



Banquet de guisar i xiquetes a vora via. Anys seixanta

practicades en la pedra per a facilitar l'entrada del carro. Una gran finestra a cada costat d'ella amb portes de fusta i vidres completen els elements de la planta baixa. A l'altura del primer pis o cambra, tres finestres més menudes, amb un remat en forma de sanefa al seu voltant, però en forma de rectangle horitzontal amb portes de fusta i disposades simètricament al damunt de les de la primera planta i la portalada formaven els elements fonamentals. A més una sanefa d'uns quaranta centímetres embolcallava dels del ràfec fins al «guardapols» i un banquet de pedra cobert de rajoles de punta, pintades de blau, li donen un to elegant simple però efectiu.

L'enorme porta d'entrada és de pi, amb la porteta per a l'entrada de les persones en una de les seues fulles i un vistós picaporta. Les finestres inferiors estan protegides per reixes de ferro sense decoració i les de la cambra, sense cap protecció amb portes de fusta i un vidre xicotet als vans per deixar passar la claredat.

Davant del sòcol de la façana hi havia un xicotet jardí, molt bonic amb diverses plantes, especialment geranis de diversos colors. Actualment, després de la remodelació, la porta d'entrada ha desaparegut i el seu lloc ha estat ocupat per dues finestres, mentre que al primer pis sols queden dues finestres.



Interior de la residència dels casers

A la planta baixa, primera nevada i a tots dos costats del passadís només entrar a casa, es trobaven dues grans habitacions amb unes grans portes de fusta de pi. A la segona nevada a mà dreta, estava la llar, amb tres armaris de paret amb portes de vidre a la part de dalt, els calaixos al mig i portes cegues a sota. Una finestra que donava a l'est il·luminava l'estança, una petita cuina amb un banc i una pica il·luminada per una finestra que donava al corral. Al costat de la porta, el canterer.

Enfront de l'estança de la llar, una altra estança sense paret amb una xicoteta porta d'accés a l'estança de les ferramentes del camp i la quadra. A l'racó de l'esquerra una l'escala i baix d'ella el rebost. Aquesta conduïa a la cambra, feta amb barana d'algeps i els escalons de toves. Una porta de fusta de pi molt senzilla separa a l'altura del primer replanell l'estança de la part que dona a la cambra, amb revoltos de pins i unes motlades no molt pronunciades.

Avui és una estança gran que té la porta del corral reduïda, una finestra menuda que s'obri al corral i una porta de pas a l'estança que es va construir durant la reforma. La cuina té tots els elements de l'època: llar, bancs, armaris, rebost i xemeneia per a la cuina de petroli o gas.

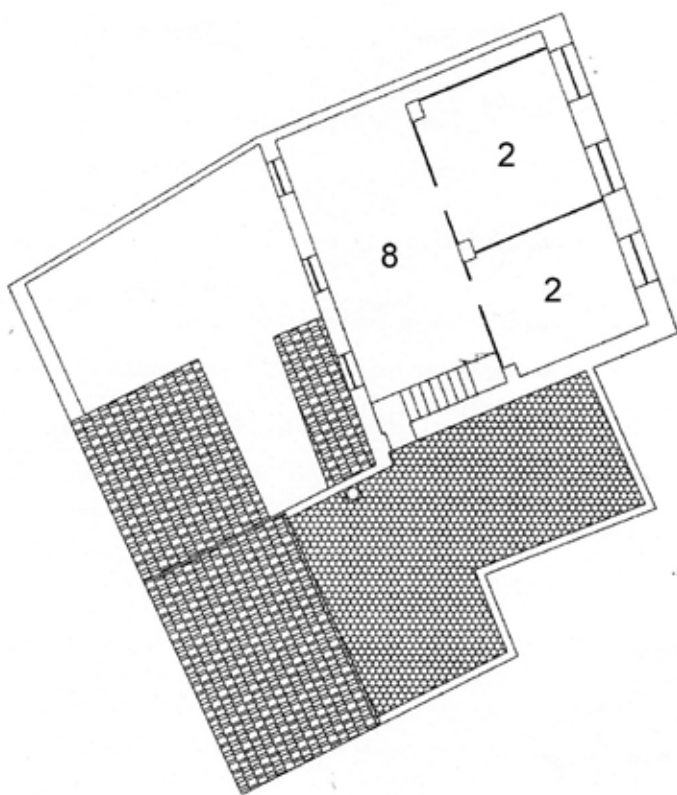


Porta d'arc rebaixat i aixopluc del corral. A la dreta vista del motor de l'hort

La cambra consta d'unes habitacions que donen al sud i ocupen la primera nevada i una enorme cambra amb tres finestres al nord amb sol de morter amb una capa d'algeps on es guardaven els elements vegetals de cadascuna de les èpoques de l'any indispensables per a la subsistència diària.

El corral, de grandària mitjana i parets de carreus amb un petit aixopluc que protegia el pas a la quadra juntament amb els galliners, conilleres i porquera. Un element interessant del corral era la porta, que forma un arc de mig punt amb fàbrica de rajola i morter. La construcció adossada a l'oest, la constituïa la quadra per als animals, amb el pessebre, una finestra menuda al nord i una més gran a l'oest, amb una porta de pas al corral de casa i un porxo amb banquet i llar per a les paelles constituïen els elements fonamentals dels animals i ferraments del camp.

Davant la casa creixien dos enormes nesprers i l'oest un magnífic exemple de bassa de reg redona amb una basseta per a llavar, coberta per la parra mediterrània que li donava ombra i protegia a l'ama de casa de la calor sufocant de l'estiu.



Plànol de la distribució actual de l'hort Mandarí: 1.- Pas-sadís, 2.- Habitacions, 3-4.- Cuina menjador, 5.- Sala, 6.- Corral, 7.- Quadra, 8.- Cambra.

El tancat de Galiana



Hi havia aquell carrer allargat i planer que travessava tot el poble. En el seu recorregut feia panxes, goles i una captivadora placeta, tot fet a mida, amb l'entrada de carro a la casa del llaurador, olor de fusta serrada a cal fuster, olor de pa tou al forn, un ferrer al cantó colpejant el ferro roent amb el mall, més enllà el manyà, la taverna que fiava, l'obrer de vila, el corretger, xiquetes de sambori, xiquets de pilota, les façanes ben endreçades per dones enteses en l'ús de la calç per emblanquinar.

A l'eixida del poble cap al sud posaren una discreta creu de fusta que, a més de donar nom a un carrer proper, es guarnia de flors cada tres de maig segons l'antiga tradició cristiana. Després el carrer continuava per un camí estret enmig dels camps d'hortalisses, tarongers i algun cultiu d'herba alfals que els camperols segaven en verd o assecaven i guardaven a la pallissa per a l'hivern. L'ombra d'un nouer immens acollia el cercle d'una sènia on rodaven els animals amb les opaques ulleres de menar per elevar l'aigua de reg a les terres del voltant.

Un centenar de metres més avant sobtava una paret de pedra i morter que envoltava una propietat agrícola coneguda com el tancat de Galiana. El camí, a causa de l'erosió pel pas dels carros s'omplia de tolls quan plovia i en el fang es notaven alguns moviments de criatures, els teuladins xipollejaven inquiets les ales i en temps de primavera les tremoloses oronelles s'enduïen material per als nius. A la vora del camí que discorria al costat de la barda creixien abundants esbarzers formant una punxosa sobretanca verda.

Alineat a la paret de la tanca s'alçava la casa Galiana, una construcció de dues plantes, de façana simètrica amb una porta central i finestres als costats. A la part superior una fornícula amb la imatge de la Mareddedéu dels Desemparats presidia l'edifici. Separada de la casa, una altra

porta de ferro donava accés als vehicles. Al voltant de la casa, palmeres, pins i parres donaven ombra protectora a les persones i refugi a les colònies de gralles i estornells segons l'època de l'any. A la vora del camí, a l'exterior de la finca creixien dues figueres poletanes el fruit de les quals suposava una temptació per als vianants, els xiquets anaven provistos de cops per despenjar els fruits més alts i no era estrany el que algun llaurador parara el carro baix la figuera per tastar les saboroses figues.

La casa, el pou, la bassa i els arbres li donaven a la hisenda una amenitat singular. Els propietaris solien vindre pels estius, després de les festes d'agost, però la seua estada era molt discreta dins d'un àmbit de silenci i quietud llevat de les gallines i pollastres d'un qui-qui-ri-qui ben acreditat per tot el poble.

El cultiu del taronger ocupava tota la terra amb arbres de tota mida i edat, llustrosos i escarransits. L'encarregat, després d'omplir la bassa, regava a manta amb bona fila, guiava l'aigua als fraus, girava parades amb el llegó, un peu descalç al mig de la regadora i el camal arromangat, l'altre peu en sec damunt del cavalló. Nisprers de fruita primerenca ocupaven alguna falta de taronger, un goig dels infants per entrar a furtar-ne i fugides cametes al cul si venia el jornalier.

El constant creixement del poble va anar apropant les cases a la mateixa paret de la tanca. A més les autoritats municipals van projectar un Programa d'Actuació Integral (PAI) de l'Eixample per convertir la partida de les Tornes, de la qual formava part la finca Galiana, en polígon industrial amb les infraestructures viàries i xarxes de serveis corresponents. Els PAIs van ser uns invents urbanístics de la Generalitat Valenciana en nom d'una economia barrejada de productivitat i especulació de resultat qüestionable.



Vista del tancat de Galiana

Aquell PAI anava de debò, que vol dir per gestió directa de l'autoritat i pagament previ d'oneroses quotes d'urbanització. Pagesos, arquitectes i polítics fan un trio difícil d'engavellar. Qui no podia o no volia pagar tenia la possibilitat de vendre el seu terreny com va ser el cas dels Galiana.

Alguns veïns van sol·licitar la casa per destinar-la a casal jove o guarderia infantil sense cap èxit. El nou propietari va penjar un crescut cartell sobre la façana: "Se venden parcelas o naves industriales". La Maredeudéu dels Desemparats ho vigilava tot mig espantada entre el soroll i la polseguera dels camions traginant materials de construcció amunt i avall. Un matí, a trenc d'alba, una retroexcavadora escortada pels volquets començà la demolició amb gran eficiència i coordinació. Al cap d'unes hores una rastellera de camions carrega pedres, taulells, finestres i els turmentats pins trossets. La gent s'ho mira esbalaïda. Tots els enderrocs moriren sepultats a la marjal com a segon pas per reblar l'afront de la demolició. Les endolades gralles cercaren nous refugis i els actius estornells colonitzaren les teulades properes.

Recuperaren el cartell "Se venden..." ara fixat a la re dona de les gerres. Durant uns anys s'ha mantingut el



Galiana en venda

cartell. Les figueres van rebrotar sobre la terra erma amb el dubtós intent de donar les suculentes figues poletanes. A l'extens solar disparen per festes l'afamat castell de focs artificials la nit del Crist i fan concursos de tir i doma de cavalls.

Tres propostes de futur.

Una. Per fi una gran empresa va adquirir el solar per construir el nou hipermercat d'una multinacional que lluria el seu nom sobre una torre gegantina en competència amb l'antena de comunicacions. L'encert comercial va començar el primer dia de l'obertura, va crear molts llocs de treball entre la gent del poble, diplomats i diplomades en l'atur demostraren la seua eficiència, així com caixeres, managers i tot l'estaf escaient. Els clients podien comprar queviures, roba, neveres, cotxes elèctrics... a qualsevol hora i fins i tot algun diumenge.

L'èxit de l'hiper va suposar el tancament de moltes petites botigues del poble. La globalització havia arribat.

Dues. Va transcórrer el temps i ningú no s'interessava



Sense Galiana

per la compra del solar ni de les naus industrials perquè després de dos anys de crisi, els economistes havien previst cinc anys més com li va passar als egipcis bíblics que en van patir set.

Com el capital busca el capital, i solen trobar-se, van idear una fórmula molt ben explicada a tota la gent, malgrat haver topat amb alguns contraopinants: com el solar enfrontava amb les cases del poble les autoritats, atenent el suggeriment dels propietaris, acordaren per unanimitat requalificar el solar canviant-lo d'industrial a residencial. Com a conseqüència de la requalificació aparegueren uns adossats de somni i una plaça esplèndida amb una coincidència que ni feta apostes: van arribar a l'estació de RENFE els primers trens llançadera d'alta velocitat provinents de Madrid, ple de turistes compradors de les vivendes tan a prop de l'estació i no massa lluny de la platja. Tot un excel·lent resultat.

Tres. Les autoritats es van empenyar pels descosits, com mai no havia passat, perquè havien tombat la casa sense tan sols haver demanat la llicència corresponent i



L'hort de Galiana i l'antic Camí de Xàtiva

a més abocaren els enderrocs a una zona humida protegida per llei. Aleshores obriren un expedient per infracció urbanística greu, ordenaren refer l'edifici, la bassa i replantar els pins i les palmeres. Acomplida la sentència les autoritats expropiaren a preu raonable la casa i els voltants.

Per aquells dies l'expressió *ni-ni* estava de moda degut a la manca de llocs de treball per a la gent jove que *ni* treballava, *ni* estudiava. Aleshores una dona que treballava catorze hores al dia encaixant taronja a un magatzem proper va tenir una bona pensada. Des de feia molts anys els jubilats i pensionistes gaudien d'un centre social amb bar, saló de TV i de ball. Per una altra banda el casal jove acollia un gran nombre d'activitats en uns instal·lacions equipades amb l'última tecnologia cibernètica que eren l'enveja de tots els pobles de la Safor. Quedava enmig un sector de població *ni* jove *ni* vell al qual també caldria considerar, per tant una bona obra consistiria a dedicar la novíssima casa Galiana com a centre per a la gent que diàriament acudia als seus llocs de treball del polígon industrial per tal d'oferir serveis de bar, restaurant, menjar per emportar, aseos, llocs de reunió i esbarjo després de les esgotadores jornades de treball. I així es va fer pel bé i la concòrdia entre tots els treballadors.

ANTONI MARTÍ

Evolució de la plaça de l'Església de Xeraco al segle XVII



Campanar Vell i contraforts de l'església

L'evolució demogràfica de Xeraco fou molt lenta, després de la penosa expulsió dels moriscos. Segons l'informe del bisbe Isidor Aliaga, el 1622 hi havia 9 focs (és a dir, 9 cases habitades). En el famós veïnatge de l'any 1646 hi havia 22 focs —cases ocupades— sobre un total de 24 cases. El 1668, el capbreu anota 37 vassalls amb 32 cases ocupades. Al fogatge de 1703 el nombre de veïns és de 32. El capbreu mudèjar de 1514, fet per l'últim baró dels Almúnia, fa 36 parts per a 31 mudèjars assistents i un sol cristià vell —Alfons Diez—s'estableixen 26 cases. És evident el retard poblacional de tot un segle. L'espai constructiu es manté. Hi són els carrer de Na Vinyoles, també anomenat de la Torre i més tard de la Carnisseria, per trobar-se allí el piló de la carn, el del Forn, carreró del Forn, la placeta de la Mesquita —anomenada de l'Esglesieta després de l'expulsió—, el carrer de la Mesquita o de l'Esglesieta, el carrer del Portal, el de la Marjal i el dels Torres. Després comencen a construir-se cases al carrer Major, anomenat també camí de Gandia. Per traçar noves cases es recorre als solars de la partida dels Casals, a les terres «que devien ser de la baylia de Xaraco: terra senial rodada de toronchers, que.s sort que dihuen del Senyor, que afronta ab terra del doctor Viñoles y hera de arròs que està davant la cassa del Senyor, y a l'altre costat ab terra senial del senyor», a les terres de Miquel Torres, Lluís Peres i Francesca Bofí, on a principis del segle XVIII es construeixen 13 noves cases. També es continua el carrer Major, en solars de Diego Pérez, carrer de l'Església —volem dir l'antiga—, en terres de Francesca Bofí, i es fabriquen noves cases al sequer de l'arròs¹ i al Rajolar. De la terra restant es féu la plaça de l'Església Nova. Allí hi havia la porxada dels Quincoses on es reunia ocasionalment el consell general, la torre del senyor i el

1 El duc Pasqual de Borja establí a Miquel Torres el 23 de març de 1681 un solar per edificar una casa. Aquest l'heretà Maria Torres que es casà amb Joan Bofí, i l'heretaren els fills: Tomàs i Josep Bofí i Torres. Un dia després, establia un altre solar a Agustí Font. Passaren alguns anys i el duc establí a Francesc i Jaume Ferrer la resta del sequer.

*Casa abadía*

pati adosat, la casa senyoria, la garrofera del senyor, la carnisseria o el piló de la carn, la taverna (la bota del vi) i la casa d'allotjament —el mesó o l'hostal. Al carrer del Forn estava el forn de cuita i la tenda de queviures.

Les cases edificades tindrien molta superfície, si comptem l'espai de la casa i el corral, ja que de la majoria de les trenta-dues cases, els propietaris demanaren llicència al senyor territorial, propietari directe de tots els béns del poble, per tal de dividir-les, construir-les i repartir-les d'entre els seus descendents. Així ho aconseguixen la majoria dels primers pobladors que reedificaren les seues cases per als seus fills, una mesura que afavoria la senyoria, atès que incrementava el cens anual a pagar, com: Diego Péres², Antoni Carreres³, Roc Tur, Francesca Sunyer, Joan Rodrigo major, Jaume Blanquer, Francesca Bofí, Pere Orbai, Jaume Ferrer, Francesc Tur i Joan Rodrigo menor. El còmput de cases per carrers fins el 1668 era: Carrer de la

² Llicència del 3 de febrer de 1681.

³ Llicència del 15 de juny 1710.



Vista del carrer Major als anys cinquanta

Marjal: 8 cases, Major: 7 cases, Forn: 6 cases, Esglesieta: 4 cases, Portal: 3 cases, Carnisseria: 2 cases, i dels Torres: 2 cases.

Al capbreu de 1754 anotem l'expansió edificadora del poble de Xaraco amb un augment de 70 noves cases. El focus d'expansió urbanística el constitueix el carrer Major, amb 31 cases, 24 nous edificis i tres patis o solars. Continua el carrer de l'Esglesieta o de l'Església Vella amb 29 cases, 25 edificis més. Després, el carrer del Portal —també dit de la Vall— amb 14 edificis, 11 de nous, i el de la Marjal amb 14 cases, 6 de noves. Es consolida la plaça amb 7 edificis i el carrer de la Carnisseria amb 5 cases. Els Torres amb 3 cases. El carreró de Forn continua igual, S'augmenta la xarxa amb tres nous carrers: del Calvari 3 cases, Nou del Calvari 3 edificis, una casa al carrer del Pou, dues darrere el fossar-esglesieta i una casa a la partida de Rondonera, separada del poble.

El capbreu de 1668 és un bon exemple de l'antroponímia, llinatges i toponímia de Xeraco que han perdurat, o no, com: la casa Senyoria, els Quatre Cantons, el rajolar, el carreró, la plaça del Forn, el Portal, carrer de la Marjal, carrer Major, la sort de Jaume Ferrer, terres de la Batlia, el carreró que va de la plaça del Forn a l'Església, Carrer de Joan Rodrigues, el Fossar, l'Esglesieta, la carnisseria vella, el portal del carrer Major, la porxada dels Quincoses, la Torre del senyor, i casa amb dos cups al corral.

Descriurem l'evolució de l'espai urbà de l'actual plaça de l'Església. Hem vist que era l'espai que tenia al davant 'l'era de l'Arròs'. Tots coneixem la importància de l'era, punt de trobada dels agricultors, on es feien els treballs de batre l'arròs i el blat, s'assecaven els cacaos, les panes, la dacsca, etc, i les activitats mercantils i festives.

Allí estava la Torre i la casa Senyoria, la carnisseria i cinc cases. Vicent Sanç, l'únic cristià habitant el 1609, es quedà amb la mejor casa de Xaraco, la casa dels Almúnia o casa Senyoria en el repartiment de cases que féu el duc el 1610 i que heretà posteriorment la viuda Francesca Vinyoles. Després fou heretada pel seu fill Josep Sanç i Vinyoles, casat amb Elisabeth Anna Banyuls, la qual vídua es casà el 1633 amb Antoni Vayo, i fou la capbrevadora de 1668. Una part d'aquesta casa la capbrevà el 1745 Ignasi Aparici, veí de Beniopa, que instal·là l'hostal amb corral al carrer de la Carnisseria, que confronta amb una casa de Vicent Castelló per un costat, per l'al-

CAPBREU 1668	BÉ	CAR	COSTAT DRET
Elisabet Anna Banyuls	<i>La Senyoria</i>	Major	Hereus de Pere. Orbai
Maria Roda Quincoses	Casa	Major	Hereus d'Antoni Baio
Esperança Torres	Casa	Major	El Rajolar
Roc Tur	Casa	Major	Esperança Torres
Diego Pérez	Casa	Major	El portal del lloc
Antoni Carreres	Casa	Major	Rafel Jover



Carrer dels Torres i carrer de Baix o de la Mar

tre amb la garrofera de la Senyoria, per darrere amb el corral de la casa de Maties Torres i l'hort de la casa de Vicent Castelló; per davant amb la casa dels hereus de Josep Bofí, al carrer d'Enmig. La comprà judicialment el 22 d'abril de 1750 a Tomàs Ferrer, perquè fou embargat en no anar-li bé els negocis agropecuaris. L'altra part la tenia Vicent Castelló, que confessà una casa-torre amb corral i hort a la plaça de l'Església. Aquest habitatge tenia a un costat l'Església, a l'altre la casa d'Ignasi Aparisi, per darrere amb cases de Diego Pérez i de Vicent Bofí, l'hort de l'abadia, amb corral de les cases del confessant i de Llorenç Nicolau, i per davant amb casa de Josep Font,

COSTAT ESQUERRE

La Torre del Senyor

La casa senyoria

La Torre del Senyor

Maria Roda i de Quincoses

Casa d'Antoni Carreres

Diego Perez

DARRERE

Corral i porxada dels Quincoses

Jordi Ribes

Terra d'Andreu Bofí

Casa Diego Pérez

Terra de Miquel Orbai



Plaça de les Germanies

dita plaça d'Enmig. Li pertanyia per haver-la comprada al doctor Joaquim Ferrer, hereu universal de Tomàs Ferrer, el seu pare, segons escriptura signada davant Antoni López, el major, el 13 de setembre de 1715. És la mateixa que Jeroni Valls, procurador de dona Maria Rueda i de Quincoces, curadora dels seus fills, confessà al capbreu de 1668 que autoritzà Antoni Vidal al foli 91. La Torre se li establí a Tomàs Ferrer el 13 de novembre de 1723. També obtingué llicència per agregar un pati que tenia a la casa el 18 de novembre de 1723.

En la divisió de béns de dona Maria Rueda i de Quincoces feta el setembre de 1679, li pertocà la casa de la plaça a don Pasqual de Izco de Quincoces, que permutà amb Antoni Jover, per béns mobles situats a Xeresa; el qual la vengué a Tomàs Ferrer i aquest el 1723 obtingué llicència per agregar un pati que tenia a la casa el 18 de novembre de 1723, i de tot féu una sola casa, que la vengué el 14 de febrer de 1756 a Vicent Castelló. És la que avui ocupa l'Ajuntament de Xeraco. La casa d'Esperança



Carrer P. Bofí, antic carrer del Forn.



Carrer de Dalt, vist des dels Quatre Cantons

Torres la comprà el ferrer Abdon Penya⁴ i el poble li la commutà el 1698 per a construir l'església nova de Xeraco.

L'habitatge de Roc Tur l'heretà la vídua Josepa Sunyer que la partí entre els seus fills: Joan i Francesc. Després d'obtenir llicència per ajuntar-la el 18 de novembre de 1752, la comprà l'ajuntament el 24 de gener de 1753 i la capbrevà l'alcalde Josep Castelló de Miquel. Afronta amb l'església [nova], amb la casa del lloc [anomenada del Delme, perquè allí es guardava la contribució del delme, és a dir, la dècima part de la collita], per darrere amb terra seca de l'església i per davant amb la casa d'Antoni Ferrer, dit carrer d'Enmig. Avui és la casa abadia.

FRANCESC TORRES I NAVARRETE

⁴ Vegeu *Tres-cents anys en camí. L'església de Xeraco 1701-2001*, Xeraco: 2001, pp 7-37. Sobre el consell general per tal de fer els capítols de la construcció d'una església nova, vg. F. TORRES: *La Baronia de Xeraco en els documents*: pp 153-154.



La raboseta se'n va al mercat



Això diu que era una raboseta que se'n va anar al mercat per a comprar alguna menja no molt cara perquè les possibilitats econòmiques eren escasses. Va avisar el rabosot que no obrira l'olla de la cuina i travessant marges i bancals va arribar al poble. Al mercat va comentar les últimes xafarderies amb les veïnes i se'n va tornar al cau per un camí diferent.

Busca que buscaràs el rabosot no apareixia enlloc fins que el va descobrir dins l'olla a punt d'ofegar-se. La raboseta va començar a cridar, aleshores una cadenera li va preguntar:

— Per què plores raboseta?

— Ai! que el rabosot ha caigut dins l'olla.

— Doncs jo em tallaré el bequet.

El pardalet va volar cap a un arbre vestit de fulloses branques.

— Què t'ha passat que no tens bequet?

— Que el rabosot ha caigut dins l'olla, la raboseta s'arrapa i plora i jo m'he tallat el bequet.

— Doncs jo em tallaré les branquetes.

Un bou que pasturava per la devesa va buscar el recer de l'arbre, però tot sorprès va preguntar:

— Què t'ha passat que no fas ombra?

— Que el rabosot ha caigut dins l'olla, la raboseta s'arrapa i plora, el pardalet s'ha tallat el bequet, i jo m'he tallat les branquetes.

— Doncs jo em tallaré les banyetes.

Un riu tan dolç com dolça era la seua aigua li va preguntar:

— Què t'ha passat que no tens banyes?

— Que el rabosot ha caigut dins l'olla, la raboseta s'arrapa i plora, el pardalet s'ha tallat el bequet, l'arbre s'ha tallat les branquetes i jo m'he tallat les banyetes.

— Doncs jo em secaré.



Aleshores va aparèixer la vela majestuosa d'un vaixell que avançava sobre el llom de les ones. Quan va arribar a la vora de la mar van baixar les tres filles del rei i van preguntar al riu:

— Què t'ha passat que no portes aigua?

— Que el rabosot ha caigut dins l'olla, la raboseta s'arrapa i plora, el pardalet s'ha tallat el bequet, l'arbre s'ha tallat les branquetes, el bou s'ha tallat les banyetes i jo m'he secat.

Les tres princeses van trencar tots el cànters i cantarelles que portaven i ompliren el riu, el riu va tornar les banyetes al bou, el bou les branquetes a l'arbre, l'arbre el bequet al pardalet, el pardalet va conhortar la raboseta i la raboseta va salvar el rabosot.

I aquest conte s'ha acabat amb la botifarra baix del braç.

ANTONI MARTÍ MILAN

VOCABULARI

Alcova: Habitació d'una casa.

Ampolla: Recipient de vidre, terrissa, metall de diverses formes, però generalment cilíndrica amb un coll per on s'ompli de líquids.

Andana: El pis més alt de la casa on es guarden les collites...

Argamassa: Mescla de calç i grava utilitzada per a construir murs.

Armari de paret: Obertura practicada a la paret generalment a la cuina en forma rectangular a la qual se li col·locava un marc, unes portes amb cristalls a la part superior, uns calaixos al mig i unes portes cegues a la part de baix. Servia per guardar els atifells de cuina.

Atuell: Atifell casolà.

Banc de cuina: Llosa plana de pedra o obra on van encaixats els fogons de la cuina.

Cambrà: Part de la casa (generalment el primer pis) on s'emmagatzema gra, fruita o bé altres collites.

Cànter: Recipient generalment de terrissa, més ample del mig que de la boca i la base, amb una o dues anses als costats, en la part superior i un coll que servia per omplir-se d'aigua.

Canterella: Gerreta amb dues anses per poder tenir-la en qual-sevol lloc i un pic per beure.

Canterer: Lloc de la casa, generalment un banquet de fusta, obra o pedra on es disposen els cànTERS. També es construïa en un buit que es feia a la paret.

Cassó: a.- recipient menut. b.- Cullerot circular còncav i gran per escudellar sopa, caldo...

Catifa: Peça confeccionada amb distints materials i que serveix per cobrir el sòl d'una estança o paret.

Comú: Lloc excusat on hom sol fer les evacuacions corporals.

Cossi: recipient troncocònic de terrissa, d'una grandària considerable que s'utilitza per posar roba bruta i fer la bugada.

Cresol: Peça composta d'un o dos recipients quadrangulars de metall que contenen oli i ble i serveix per a enllumenar les estances.

Cuina: Habitació o dependència de la casa on es cuina.

Engrunsadora: Cadira en forma de balancí.

Escorredora: Atifell de fusta o metall amb travesseres horitzontals o inclinades que s'utilitza per posar la vaixel·la per a que s'eixugue després d'escurar-la.

Escudeller: Lloc d'una casa on s'hi dipositen els atuells de cuina: plats, gots, olles, escudelles. Pot ser d'obra, fusta o estar en un espai buit a la paret.

Estora: Peça confeccionada amb espart, jonc... per cobrir el sòl de terra d'entre altres funcions.

Foguer: Objecte de ferro, obra o altre material on s'encén foc per cuinar, escaldar, calfar aliments o qualsevol cosa.

Font: Plat pla i gran de formes diverses en el qual s'hi dipositen menjars diversos per ser servits en taula.

Gaveta: Recipient de metall o fusta, de forma circular o quadrangular que s'utilitza per a... a.- posar la roba, aigua llavar-la amb la post de fusta. b.- per a posar menjar als animals del corral.

Gerra: Atifell generalment de terrissa, de secció circular que disminueix cap a la boca o la base i s'empra per contenir líquids, fruit, salmorra...

Golfes: Pis més alt d'una casa.

Graella: Instrument de ferro, de barres paral·leles, damunt del qual es posen els aliments que s'han de torrar al foc.

Granereta: Peça formada per un feix de palmes o blanques nugades per netejar la cendra de la llar.

Llanterna: Fanal prismàtic o cilíndric protegit del vent amb parets de vidre i metall amb forats.

Llar: Lloc de la casa on es fa el foc per cuinar o escalfar-s'hi.

Llibrell: Recipient bastant gran de terrissa, en forma troncocònica invertida, més ample que alt.

Llinda: Pedra o fusta que descansa sobre dos muntants d'un portal de casa o d'una finestra.

Mansarda: Pis sota una coberta d'edifici inclinada.

Màrfega: Tela plena de palla o pallorfes de dacsà que servei de matalàs.

Matalàs: Sac rectangular de tela cosit per totes les parts i ple de "borra", plomes...que es posa damunt del llit i jaure sobre ell.

Morter: Mescla de calç, arena i aigua. S'utilitza per a la construcció.

Olla: Recipient cònic de terrissa o metall, que té dues anses i que serveix per coure aliments o bullir-los.

Pallissa: Estança destina a guardar l'herba o la palla per alimentar els animals.

Pedris: Banc de pedra.

Pessebre: Lloc de la quadra on es diposita l'herba perquè la mengen els animals de tir.

Pica: Peça de pedra o terrissa gran amb una concavitat i un espai pla al costat o bé sense ell per poder contenir aigua i rentar la vaixela.

Pitxer: Recipient de terrissa, vidre..., cilíndric, de certa fondària, que té una ansa a un costat i un bec a l'altre i que serveix per tenir o abocar aigua o algun altre líquid.

Porró: Recipient de vidre de forma bulbosa o cilíndrica que té a la part superior un coll per omplir-se i a la part inferior un coll molt llarg i molt fi al final per on ix el líquid per beure'l.

Porta balconera: Porta que dona al balcó o al carrer i que és vertical i rectangular.

Porta de carro: Porta molt ampla per poder passar-hi els carros.

Porxada: Espai cobert amb columnes o sense elles i sense porta situada al final del passadís de la casa de poble o en qualse-

vol part de l'exterior en les de camp.

Post: Peça de diverses mides i poc gruixuda que té diverses utilitats (pastar, dur menjars a coure al forn).

Quadra: Estable dels animals.

Quíquera: Tassa xicoteta.

Ràfec: Part de la teulada que ix més enllà de la paret.

Rasqueta de cendra: Peça de metall per rascar i recollir la cendra de la llar.

Rebost: Espai de la casa on es guarden els queviures.

Rentamans: Utensili relativament gran i de poca fondària amb peu o sense ell que s'utilitza per rentar-se les mans.

Sedàs: Objecte de teixit més o menys clar de fil metàl·lic que està col·locat a un cercol de fusta per fer passar la farina, l'arròs...

Siti: Objecte o lloc per a seure-hi.

Sitiet: Peça en forma de rotllo, generalment d'espart, damunt del qual es posa la cassola, l'olla... perquè no es cremen les estovalles.

Sitra: Recipient de metall amb un mànec, per traure aigua, oli, vi... dels recipients grans.

Sòcol: Part de baix de la paret de la casa, generalment sol estar visiblement marcada.

Sostre: Superfície limitada a la paret de dal de tot d'una casa.

Taulell: a.- lloseta de terrissa. b.- rajola fina per fer paviment i que generalment és envernissada.

Tauleta de nit: Tauleta que es posa al costat del llit per dipositar alguna cosa.

Trespol: Espai de la casa que hi ha entre el sostre de les habitacions i la teulada.

Ventador: Instrument generalment d'espart en forma de pala per ventar el foc.

Xemeneia: Conducte per on ix el fum de la llar.

Aquest llibre s'acabà d'imprimir
al taller de Sueca
de Gràfics Serveis Editorials
el dia 9 d'octubre de l'any 2010.